

изворни научни чланак
УДК: 821.163.41.09-1”1945/...”

СРПСКОВИЗАНТИЈСКО НАСЛЕЂЕ И ОДНОС ПРЕМА ТРАДИЦИЈИ У ПОСЛЕРАТНОМ МОДЕРНИЗМУ

Марко М. Радловић

*Институт за књижевност и уметност
Београд, Србија*

Key words: Vasko Popa, Miodrag Pavlović, Ivan V. Lalić, Ljubomir Simović, Byzantium, medieval literature, postwar modernism, tradition, lyrical memory, archetype, new medievalism

Summary: This paper examines the attitude towards tradition, especially medieval heritage in the poetry of Serbian postwar modernism, particularly in the poetry of Vasko Popa, Miodrag Pavlović, Ivan V. Lalić and Ljubomir Simović. We establish a definition of the term “Serbian-Byzantine heritage” and discuss its position in the history of Serbian literature. Since a reactivation of medieval lyrical patterns takes place within a creative tradition renewal in postwar poetry, the paper defines the inner impulses and forms of this renewal. Subsequently, it examines the nature of the lyrical return to medieval literature. We discuss the extent that the activation of poetic, aesthetic and ideological particularities of old Serbian literature owes to the tradition of European modernism and how much it actually represents an autochthon process determined by the internal logic of Serbian literature. Finally, we determine the distinctive medieval poetic views – lyrical totality, a desire for completeness, the idea of history – that were reactivated in the poetry of postwar modernism as an answer to contemporary poets’ questions.

Кључне речи: Васко Попа, Миодраг Павловић, Иван В. Лалић, Љубомир Симовић, Византија, средњовековна књижевност, послератни модернизам, традиција, песничко сећање, архетип, ново средњовековље

Апстракт: У раду се истражује однос према традицији, посебно према средњовековном наслеђу у поезији српског послератног модернизма, пре свега у песништву Васка Попе, Миодрага Павловића, Ивана В. Лалића и Љубомира Симовића. Одређује се значење термина српсковизантијско наслеђе и разматра његов положај у историји српске књижевности. Реактивирање средњовековних поетичких образаца одиграва се у склопу стваралачке обнове традиције у послератном песништву, па се у раду посебно одређују унутрашњи импулси и видови под којима се ова обнова одвија. Затим се испитује природа песничког повратка средњовековној књижевности. Разматра се колико активирање поетичких, естетичких и идеолошких особености старе српске књижевности

дугује традицији европског модернизма, а колико заправо представља унутрашњом логиком српске књижевности условљен и аутохтон процес. Напокон, одређују се особени средњовековни поетички ставови – поетски тоталитет, жудња за целином, идеја историје – који су реактивирани у поезији послератног модернизма као одговор на савремена песничка питања.

Српсковизантијско наслеђе као питање културног идентитета и историјског континуитета српске књижевности

У историји српске књижевности једна од основних класификација јесте подела на стару, народну и нову књижевност. Ови заокружени корпуси разликују се међусобно не само по поетичким и формално-техничким особеностима, већ и по времену јављања и деловања у српској културној историји. Дакле, средњовековна, народна и нова књижевност не чине само три вида књижевног стварања него и основне епохе српске културе. Свака од ових области одликује се специфичним поетичким претпоставкама проистеклим из особеног схватања природе и функције књижевног стварања, као и одговарајућим начинима настајања, преношења и чувања текста. Иако се стара, фолклорна и нова књижевност, дакле, посматрају као аутономне области и аутохтоне форме књижевног стваралаштва, те се и изучавају као засебне целине, оне за историју књижевности представљају три конкретизације јединственог духовног и поетичког тока српске књижевности. У проучавању српске књижевности, поред свих посебности старе, фолклорне и нове књижевности, истичу се везе и утицаји између ова три вида књижевног стваралаштва. Дакле, засебне форме књижевног стварања историја књижевности посматра као делове јединствене целине српске књижевности.

Поетички утицаји између народне и нове књижевности чешће су били предмет истраживања и по правилу су лакше уочавани од веза између старе и нове српске књижевности. Овакво стање последица је историјско-лингвистичког преокрета оствареног када је Вук Караџић за основу српског књижевног језика изабрао народни говор, али и промењене културноисторијске парадигме успостављене преласком из средњовековно-религиозног цивилизацијског модела на световно-грађански поглед на свет. Остваривање веза између старе и нове књижевности било је, дакле, отежано услед језичког, али и културно-идеолошког дисконтинуитета. Не мање од поменутих историјских чинилаца на рецепцију средњовековне књижевности у модерном добу утицала је и идеолошка предрасуда просветитељства по којој је средњи век мрачно доба људске историје у коме су, уместо светлости еманципованог разума, људским духом управљале религиозне празноверице.

Захваљујући наведеном стицају околности, стара српска књижевност није се посматрала као аутономан књижевни систем утемељен на сопственим поетичким аксиомима, већ се, због језичке баријере која се временом повећавала, доживљавала тек као споменик писмености који се рецепира само делимично, у преносу на савремени језик, и чије су стварне везе и стваралачки утицај на нову књижевност, у најмању руку, упитни. Овакав однос према српсковизантијском наслеђу попримио је у Скерлићевој *Историји нове српске књижевности* коначну форму одбацивања средњовековног књижевног стваралаштва. Читава књижевна делатност немањихке епохе, по суду Јована Скерлића, није више од реторике богословља и пуке писмености, без икаквог стваралачког значаја за нову књижевност настајалу од XVIII века.¹ Иако присутна као посебна филолошка област и делатност кроз проучавање и издавање текстова какво је у XIX веку обављао Стојан Новаковић, а у првој половини XX столећа кроз преводе Лазара Мирковића и Миливоја Башића, затим као стваралачки подстицајна културна епоха за песнике између два светска рата, средњовековно наслеђе се код историчара књижевности све до друге половине двадесетог века није значајно померило са места које му је Скерлић одредио у својој *Историји*.

После Другог светског рата медијевисти с Димитријем Богдановићем и Ђорђем Трифуновићем на челу, кроз систематска проучавања и филолошки рад на откривању, приређивању и коментарисању текстова средњовековне грађе, показали су недостатност Скерлићеве тезе у контексту интегралних књижевноисторијских проучавања. За њима су следили и сами ствараоци модерне књижевности, пре свих Васко Попа и Миодраг Павловић. Негујући уједно уреднички и антологичарски рад, као и песничко и есејистичко стваралаштво, оба песника радила су подједнако на презентовању и стваралачком реактивирању наслеђа средњовековне књижевне епохе у модерној култури. Тако је у историји српске књижевности, после Другог светског рата, превладана Скерлићева теза уз замерку да је „избрисао читаво средњовековно наслеђе као безвредно за духовни и културни идентитет нашег народа“ (Богдановић, 1991: 16). Стога је разумљиво што Јован Деретић у *Историји српске књижевности* средњовековну књижевност осветљава као интегралан

¹ „Стара српска, средњовековна књижевност, готово искључиво црквеног карактера, коју су црквени људи у црквеним идејама писали за црквену употребу и за црквене читаоце, није могла бити од утицаја на једну књижевност новог, световног доба. Сва та књижевност литургијских требника, типика, канона, хронографа, законика, хагиографијских списа, ‘хвалних житија’ христољубивих и благочестивих владалаца и црквених великодостојника, у најбољем случају апокрифних дела и болесне црквене романтике, све је то било више писменост но књижевност у правом смислу речи, и ако се данас броји у књижевност то је у недостатку чега другог, и зато што је то тако досада примљено“ (Скерлић, 1997: 19).

део свеукупне срpske књижевности и као посебан садржај духовне и културне историје срpsког народа. Промењена књижевноисторијска перспектива пред проучаваоце књижевности поставила је следећи изазов: „Сам, пак, сусрет епохе новије срpsке књижевности са средњовековним наслеђем још није теоријски постављен на шире истраживачке основе. Ернст Роберт Курцијус је показао колико је западноевропска књижевност све до барока била ослоњена на античке, углавном римске основе. Пред будуће истраживаче простора срpsке и уопште православних словенских књижевности отвара се још неиспитана област непрекидности садржајно-стилског израза од антике преко средњег века до новијег доба“ (Трифуновић, 2009: 272).

Питања идентитета срpsке књижевности и могућности аутентичног усвајања срpsковизантијског наслеђа јављају се пред крај двадесетог и у првим деценијама двадесет и првог века у новом светлу. Иако данас нико не спори да је средњовековна књижевност незаобилазан део срpsке културне историје, да је то онај ток стваралаштва чије се теме, мотиви и жанрови јасно распознају у делима срpsких песника друге половине двадесетог века, научници још нису подузели систематска истраживања о којима је говорио Ђорђе Трифуновић. Уместо тога отварају се метаисторијска питања о природи, смислу и аутентичности стваралачког континуитета модерне књижевности са старом. У досадашњим књижевноисторијским увидима поетичко наслеђе срpsке средњовековне културе сагледано је као веза са Византијом, а преко ње са античким културним наслеђем, како је то приметио Јован Христић поводом песништва Ивана В. Лалића (Христић, 1969). Оваква представа афирмише европски идентитет срpsке књижевности. У XXI веку поставља се, међутим, питање да ли је овакав континуитет заиста историјски и научно релевантан, или је у питању интелектуални конструкт који настаје из жеље културе за сопственим самоутемељењем. Метонимијском заменом и методолошким уопштавањем јавља се појам Византије – шири, уједно и неодређенији од књижевноисторијског појма стара срpsка књижевност – као упоришна тачка у промишљању идентитета срpsке културне и књижевне историје.

Разнородне оцене о улози и смислу византијске поезике и естетике у историји срpsке књижевности, као и различите књижевне манифестације симбола Византије у делима срpsких аутора, довели су – у контексту нових студија књижевности које се баве преиспитивањем постојећих културних идентитета – до тога да појам континуитета са византијском књижевношћу и културом буде преиспитан у светлости културолошке жудње за самоутемељењем. Тако се, осим говора

о византијским коренима као саставном делу идентитета српске књижевности, чују и гласови који овај континуитет проблематизују износећи пред нас дилему о Византији као „идентитету или утопији историје српске књижевности“ (Бошковић, 2013). Запитаност о природи континуитета са византијским наслеђем, односно поновно актуелизовање амбивалентних гледишта Скерлић – Богдановић, у раду Драгана Бошковића проистиче из дилеме да ли је за српску књижевност средњовековно наслеђе природни и органски део, или се оно конструише и успоставља тек у склопу настојања историје књижевности да изгради стабилан културолошки идентитет, односно као својеврсна „жудња за византијским“. Тако схваћена потреба повратка византијским изворима савремене духовности могла би да буде сагледана у контексту западне „жудње за средњим веком“ и проматрана у склопу студија *медијеализма* и *неомедијеализма*.² Оваква истраживачка визура често у говору о Византији, уместо целовитог историјског проучавања засебног културног феномена, подразумева само рецепцију византијског у историји српске културе. На тај начин у први план избијају метаисторијска питања о (дис)континуитетима и идентитету, док се историјска Византија губи из истраживачког фокуса. Средњовековно-византијско тада се искључиво посматра као питање српског културног идентитета; његова улога и значај у српској књижевности сагледавају се у склопу савременог европског покрета и културног тренда повратка средњовековљу, док је у проучавању изражен методолошки и теоријски еклектицизам који у себи спаја нови историзам, колонијалне, родне и друге модерне студије. Оваква истраживања у нашој култури још увек нису систематски подузета ни терминолошки и проблемски у потпуности конституисана, али су присутна настојања да се византијско у уметности сагледа кроз специфичну призму медијеализма и неомедијеализма.³

Без обзира на то да ли оспоравамо или прихватамо византијско наслеђе као битну компоненту нашег културног идентитета, или пак сагледавамо жудњу за византијским као покушај успостављања континуитета који мора да остане само чежња и немогућност, присуство византијско-средњовековних поетичких образаца у модерној српској култури и књижевности је несумњиво, иако није увек јасно

2 *Медијеализам* који је у виду академских студија засновао Лесли Воркман истражује типове рецепције средњовековног у постсредњовековном добу, док је *неомедијеализам* разуђенији појам у коме се издваја елемент проучавања односа фикцијског и историјског у грађењу слике о средњем веку (Пајић, 2013: 66, 67).

3 Такав приступ примењен је у тематско-проблемском зборнику радова уређеном на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу *Византија у (српској) књижевности и култури од средњег до двадесет и првог века* (2013).

видљиво. Да бисмо истраживачки утемељено проучавали везе између средњовековног књижевног наслеђа и српског песништва после Другог светског рата, односно како бисмо уочили и одредили природу утицаја између српсковизантијске поетике и индивидуалних поетика песника Васка Попе, Миодрага Павловића, Ивана В. Лалића и Љубомира Симовића, служићемо се одређењем средњовековне књижевности које је дао Димитрије Богдановић у *Историји старе српске књижевности* (Богдановић, 1991).

Српска књижевност средњег века настајала је и формирала свој препознатљив лик на поетици и естетици византијске књижевности. Философска, естетичка, идеолошка основа, затим систем жанрова, тематско-мотивска одређеност, основни уметнички поступци и, напославу, најшири поглед на свет старе српске књижевности, били су условљени њеном припадношћу византијском културном хоризонту.

Ипак, иако се стваралачки уобличио на основама византијске поетике и естетике, као уметничког израза хришћанске религиозности, стара српска књижевност истовремено у тај универзалан поетичко-идејни оквир утква теме и мотиве који изражавају историјско и егзистенцијално искуство српског народа. Стара српска књижевност „се налази уклопљена у систем жанрова средњовековне и византијске књижевности, али је дело сопственог аутора, што значи – писца српске народности, производ сопствене културне средине чак и када аутор није по народности Србин, дело које се тиче своје, националне теме односно састав у служби националног култа“ (Богдановић, 1991: 30). Под појмом српсковизантијско наслеђе подразумевамо управо овај корпус литературе како га описује Богдановић. Избором термина у коме се спајају одреднице српског и византијског желимо да истакнемо да књижевно наслеђе средњовековне културне епохе схватамо као недељиву целину, пониклу на основама и уклопљену у систем жанрова византијске поетике, али са особеним, српским тематско-мотивским и идејно-културолошким преокупацијама.

Модернистичка обнова традиције у поезији друге половине XX века

Духовно-психолошке основе модернистичког окретања традицији, односно песничког понирања у све дубљу прошлост, Јован Христић одредио је као потрагу за архетипским: „И можда би тражење архетипског могло да послужи као кључ за разумевање савремених песничких преокупација историјом“ (Христић, 1969: XII). Архетипско се сагледава

као упоришна тачка из које се може наслутити смисао историјских процеса и уместо фрагментарности времена доживети пуноћа и целина бивствовања. Ослањање на достигнућа јунговске психоанализе уочава се и у запажању Зорана Мишића о откривању колективног наслеђа у дубинама индивидуалног песничког бића. Наиме, архетип као облик колективно несвесног, остварен у миту, налази се у сваком човеку појединачно. Уколико прихватимо Мишићеву и Христићеву опаску о песничком интересовању за историју и традицију као потрагу за архетипским слојевима искуства, онда се и средњовековно наслеђе у песништву после Другог светског рата, једним својим делом, јавља у склопу настојања да се поетски изрази архетип. Један од претеча наших послератних модерниста у њиховом односу према средњовековном, Станислав Винавер, у свом незавршеном спеву *Немања* (Винавер, 2012) средњовековље сагледава мање као историјску епоху, а више као прадревно доба супротстављено модерном искуству лишеном митова. Самеравање, етичко-естетичко супротстављање и песничко стапање хоризоната митске прошлости и савременог десакрализованог света један је од основних поступака и у поезији Васка Попе, Миодрага Павловића, Ивана В. Лалића и Љубомира Симића. Песничко актуализовање српсковизантијског наслеђа морамо стога контекстуализовати ширим поетичким интересовањем за митско искуство.

Незаобилазан елемент песничке обраде традиције представља питање односа поезије и мита. Као што је песник у дубинама сопственог бића поново откривао облике традиције и колективно искуство посредовано митским формама, тако је и у просторима сопствене поезије изнова проналазио митско искуство и кретао му у сусрет. Према речима Зорана Мишића, оно по чему се модерни песник разликује од песника из доба ближих митском поимању света јесте чињеница да модерно песничко искуство не проистиче из универзалних митова и колективних веровања, већ се митска (само)свест јавља на крају стваралачког пута, као интериоризован садржај поетске духовности. Зоран Мишић, дакле, указује на кретање поезије према миту, насупрот предмодерном проистичању песништва из мита, као једну од основних дистинктивних карактеристика модерног песништва. Овакав покрет условљен је и битно одређен чињеницом „празне идеалности“ („leere Idealität“) (Фридрих, 2003) као основног онтолошког искуства модерног стваралаштва: „Збрка такве модерности састоји се у томе да је до неуразумевања гони тежња да се побегне из стварности, али је немоћна да верује у неку садржајно одредљиву и смислом испуњену трансценденцију или да је створи“ (Фридрих, 2003: 49).

Присуство мита и традиције у српској поезији друге половине двадесетог века представља покушај превладавања фрагментаризоване стварности која се појављује као одраз испражњене оностраности. Поезија настоји да изнова освоји перспективу из које се може наслутити пуноћа смисла, јединство и целовитост света. Осећање „празне идеалности“ упућује песника да се окрене себи и сопственим дубинама да би, потом, на њиховом дну, неочекивано открио архетипске облике колективно несвесног, односно поново наслутило пуноћу трансценденције. Модел испражњене оностраности јавља се из историјских околности у којима не постоји заједничка слика света која би се наметнула општеважећом снагом. У таквој ситуацији песник открива веру једино као чињеницу поетске имагинације, из чега се рађа интериоризована и естетизована вера поезије.

Након искустава предратног надреализма, који је теоријски почивао на негирању традиције, иако је у стваралачкој пракси често изневеревао сопствену теорију, јавља се потреба за поновним освајањем традиције. Покрет поезије ка слојевима прошлости протицао је и донекле се обликовао кроз полемику и отпор према представницима надреализма: „Научени да одбацују традицију у име савремености, многи не опажају да је антитрадицијски став свуда у свету престао да буде савремен. Савремену поезију све мање надахњује онај рушилачки занос који је пре тридесетак година био њена главна покретачка снага“ (Мишић, 1976: 250).

Да не би била стваралачки анахрона, духовној тежњи модерних песника за традицијом било је потребно и теоријско утемељење. Због тога су песници често у својим есејима осмишљавали појам традиције и развијали могућности његове стваралачке примене. Критичар Зоран Мишић, као један од најгласнијих апологета поетске реактуализације традиције, идентификовао је духовне импурсе положене у основе такве стваралачке обнове: „Традиција је она линија духовног и песничког опредељења, не одвећ популарна и не увек спасоносна, често и погубелна, у сваком случају неканонска, каткад и понорна, јеретичка и инфернална, али и узнесена и унутрашњим спокојством озарена, која се пружа од праистока нашег сећања до прага будућности коју песници слуте“ (Мишић, 1976: 251).

У Мишићевој дефиницији традиције важна је њена временска пројекција у будућност: уместо да буде само наслеђе прошлости, традиција се успоставља као линија континуитета у којој се открива духовни идентитет и пројектује културна будућност народа. Традиција је сублимација интегралног искуства времена, односно перспектива

из које се пружа поглед на прошлост, садашњост и будућност као три дела јединствене духовне авантуре човечанства: „јер свет коме она даје облик нема почетка; он се увек изнова ствара, и увек изнова суочава са пројекцијом своје тежње за бесконачношћу, коју зовемо традицијом“ (Мишић, 1976: 253). Проблем времена, дакле, јавља се у модерној поезији као проблем смисла, односно као трагање, у неповратном току постојања, за симболима којима се сведочи трајност човекове духовне егзистенције и којима се посредује универзално значење: „И када песник трага за зрелошћу и мудрошћу, тада је обуздавање ковитлаца збивања и отицања времена у ништавило подухват са чиме све друго започиње. То значи не видети време само као бескрајно хераклитско протицање него и као низ парменидских константи; другим речима, видети историју и као ток који се не враћа, али и као низ кључних, вртложних тачака које нас одвлаче у дубину и у смисао“ (Христић, 1969: XIV).

Песнички дијалог са традицијом остварује се превасходно као универзално сећање. Сећање није пуки ретроспективни поглед, већ представља кључни поступак у освајању простора духовности. За Ернста Касирера свет културе постаје делом човековог искуства само путем сећања као креативног чина. Историју као науку и поезију као стваралаштво Касирер доводи у везу управо по томе што моћ сећања у њима игра одлучујућу, животодавну улогу и представља основни органон сазнавања: „повијесни предмети имају прави битак само док их се нетко сјећа – а сам чин сјећања мора бити непрекинут и трајан... Да бисмо посједовали свијет културе, морамо га непрекидно поновно освајати повијесним сјећањем. Али сјећање не значи само акт репродукције. То је нова интелектуална синтеза – конструктиван чин“ (Касирер, 1978: 237). Видимо да је у Касиреровој интерпретацији сећање у својој основи, пре свега, стваралачки поступак. Једини начин да чињенице културе постоје за нас као истине духа, а не само као материјални остаци прошлости, јесте да се изнова сећањем призивају у свест. У сфери поезије, која се гради као дијалог са традицијом, сећање има вредност поетичко-егзистенцијалног императива који омогућава конституисање песничког света.

Сећање није неутрални поетички поступак, већ настаје као одбрамбени одговор на егзистенцијалну драму у којој се стваралац обрео. У својој апологији традиције, Мишић управо у културној прошлости човечанства види начин да се поезија спаси од бездушних облика техничке цивилизације (Мишић, 1976). А када Павловић у програмској песми „Научите пјесан“ дочарава суштинску угроженост човека у свету, онда он пева: „у овом рату који сећање брише / научите

пјесан то је избављење“. Дакле, сећање је угрожено, а са њим и нешто темељно у човеку. Песма је та која људску суштину може да сачува, односно да спасе човека од самозаборава Духа и Смисла, а то постиже управо тиме што се јавља и као сећање, које има стваралачки и обредни карактер: „у раздобљима чији је основни тон профаност, а не ритуална нити историјска схема времена (јер историјска је битно херојска, дакле још не сасвим профана), уметност која подсећа на обред, постаје облик његовог спасавања од заборава“ (Павловић, 1999: 86).

Сећање није проста репродукција прошлости каква је она била уистину, оно не представља незаинтересовани поглед који жели да спозна историјско ради пуког сазнања; сећање је диктирано егзистенцијалном нужношћу, па стога чини вид самоодбрамбеног духовног покрета: „Историјски артикулисати прошлост не значи спознати је, каква је, у ствари, била! То значи овладати сећањем онако како блесне у тренутку опасности... Опасност подједнако прети и постојању традиције и њеним примаоцима“ (Бенјамин, 1974: 81). У поетикама песника Васка Попе, Миодрага Павловића, Ивана В. Лалића и Љубомира Симовића сећање се јавља управо „онако како блесне у тренутку опасности“. Бенјаминов увид кореспондира са Мишићевим објашњењем дубље егзистенцијалне и духовне потребе која је условила песничко реактуелизовање традиције. Облик и смисао који садржај сећања поприма у песничкој имагинацији испољавају се као поетичка артикулација вредности које опстају у тренуцима егзистенцијалне угрожености бића. Синтагма „песници културе“ јавља се као књижевноисторијска класификација песништва Васка Попе, Миодрага Павловића, Ивана В. Лалића, Љубомира Симовића; она може да заведе на погрешан пут да је реч о ствараоцима који културу откривају у маниру неокласицистичког глорификовања вредности прошлости; а заправо је реч о борби за угрожену духовност у свету доживљеном као простор изгнанства. У том смислу синтагма „песник културе“ односи се на ствараоца модерности у чијем делу енергија традиције бива активирана као сила која се у односу на доминантну техничку цивилизацију јавља као „инфернална и јеретичка“ (Мишић, 1976).

Било да се остварује у виду ходочашћа духовним вредностима прошлости усред ситуације историјске угрожености, као у *Усправној земљи* или песништву Љубомира Симовића; или да је реч о покушају успостављања целине после искустава фрагментарности модерне свести, као у Павловићевој поезији; или пак да је основни начин на који човек испуњава своје есхатолошко позвање у свету, као код Лалића – сећање се у поетичком систему ових песника увек јавља као егзистенцијално-

стваралачки одговор на тренутке опасности у којима се духовни лик човека нашао у историјском току. Активирање сећања у поезији знак је блискости модерне песме са литургијом у којој је „све сјећање, спомен живи, живоносни, свега онога што се нас ради догодило“ (Радовић, 2011).

Егзистенцијална условљеност сећања сведочи да је реч о поетички битном чину, а не о конформистичком погледу уназад; другим речима, апологија сећања знак је модерности и актуелности, а не комеморативне природе стваралаштва српских песника после Другог светског рата. Дакле, сећање није поетички/естетички/егзистенцијални ескапизам, већ се напротив конституише као форма активног односа и заузимања стваралачког става према стварности која песника окружује. Концепт сећања код песника српског модернизма не представља музејско сабирање и инвентарисање културних реалија, не јавља се у форми декоративне идеализације егзотичне прошлости, нити опстаје као егзибиционистичка фетишизација насумичних историјских периода. Сећање је насушна потреба модернитета проистекла и обликована управо из духа савременог песничког искуства.

Откривање историјског наслеђа у дубинама песниковог бића о коме је говорио Зоран Мишић, сведочи о интериоризованости традицијског искуства; облици прошлости не доживљавају се као екстеријер света, већ се нуде као иманентни садржаји стваралачке духовности. Спознавање слојева памћења као садржаја песниковог идентитета отвара питање места унутрашњег бића у спољашњем простору. Другим речима, пошто је открио наслеђе традиције као нешто суштински лично, интимно и трајно, песник изнова мора да промисли себе и да смести своју личну духовну традицију у оквире историје као временског протицања и смењивања догађаја. На тај начин се у поезији остварује нова динамика између слободне песничке имагинације и традиције као наслеђених колективних симбола: „ја морам себе да поставим у историјску судбину и историјску судбину у своју сопствену човекову дубину“ (Берђајев, 1989: 21). Укратко, историја у поезији престаје да буде тек збир догађаја, већ се доживљава и сагледава као проблем времена и смисла индивидуалног бивствовања.

Позиција из које песник успева да препозна историјски ток у себи, али и да постави себе непоновљивог у перспективу историјског тока (Берђајев), сублимише у себи два основна вида човекове егзистенције: задатост колективне свести и непоновљивост индивидуалног искуства. На динамици и интерференцији перспектива историјског и личног заснован је важан део поетичког система песништва друге половине

двадесетог века.

Битна одлика поезике сећања јесте да она није усмерена само на духовност сопственог народа већ да помоћу ње човек може стваралачки да усваја садржаје и вредности других култура. Важан је исказ Миодрaгa Павловића да помоћу сећања можемо имагинативно посвојити историјске нарaтивe других народа: „сећање се затворило у ритуални круг у којем можемо имати претке који по крви никада нису били наши, можемо замишљати свете ратове које наш народ није водио, прогласити својим краљем и својим пророцима људе са другог континента“ (Павловић, 1999: 38). На овом плану поезика сећања испољава своју универзалну природу. Било да је усмерено на историјско искуство сопствене културе, или пак да за свој предмет има садржаје других култура, сећање представља откривање дубљег духовног идентитета човечанства.

У својим есејима Мишић је поетички заокрет према традицији у песништву довео у везу са сазнањима модерне физике, психологије и антропологије, али је такође отварање ка дубинском искуству времена видео и као неминован исход интериоризоване, индивидуализоване колективне духовности коју модерна поезија открива и присваја у трагању за сопственим бићем: „Удаљујући се све више од прошлости, модерни песник нашао се изненада поново пред њеним лицем. У тренутку када је, сав предан интроспекцији, поверовао да је открио неутуђиву основу свог бића, он је, из дубина подсвести, напокон осветљених, зачуо тамне предачке гласове“ (Мишић, 1976: 215). Откривање прошлости не остварује се кроз спољашњу ретроспекцију, већ се објављује као стваралачка неминовност која се песнику оглашава из дубина унутрашњег искуства. Дакле, по Мишићу, модерни песник не открива прошлост око себе већ у себи, и то не као прошлост културне историје него као садашњост уметничког искуства. Овако сагледана традиција није обележена атрибутима који се иначе односе на овај појам: догматичност и конвенционалност. Традиција је откривалачка јер је лична и јер се спознаје у интериоризованом виду; она је стваралачка јер се нуди као саставни део модерног искуства које тражи да буде изражено на нов начин, средствима и поступцима модернитета, а не прошлости. Питање које се из овако освојене перспективе намеће као основни проблем поезике прошлости јесте: „Како оживети у себи осећање историје, колективне судбине и свемирске саобразности, не ослањајући се на традиционалистичке обрасце?“, односно: „Како стварати универзалну уметност на солипсистичким основама“ (Мишић, 1976: 215)?

Традиционални симболи и топика прошлости бивају у поезији Васка Попе, Миодрага Павловића, Ивана В. Лалића, Љубомира Симовића, вишеструко преображени и уграђени у поетички систем који их на нов начин осмишљава. Динамичан однос слоја савремености, техничке лексике и угрожених духовних истина (Лалић); затим, отварање митског времена у линеарном току историје (Павловић); препознавање сопственог духовног лика и судбине у сакралним реалитетима прошлости (Попа); успостављање предања као етичког коректива савремености (Симовић) – ово су само неки од начина на које наслеђе традиције кроз модерну песничку обраду постаје садржај савременог поетског искуства. Другим речима, традиција је у модерној поезији субјективизована и интериоризована, а није канонизована.

Ново средњовековље и послератни модернизам

Адријан Марино разликује два вида субјективне модернизације традиције. Свака песничка реактуализација прошлости представља „откривање *претходника* (идеја, аутора, дела), што је чин рехабилитације који је често сведен само на просте афинитете и на некада врло апроксимативне сличности, али које су самим тим испуњеније значењима“ (Марино, 1997: 72–73).

У трагању за претходницима Марино разликује две типичне ситуације:

1) „Ону *случајних*, измишљених претходника, „откривених“ по сваку цену, кроз чин екстремне, често илузорне модернизације.”

2) „Позиција *легитимних* и објективно-прихватљивијих претходника, који антиципирају један или више елемената типичних за модерни дух или живот... То су они што се крећу у смеру историје, чак и у опскурним и конфузним облицима, то је случај писаца са историјском визијом, чак и када она поприма утопијске облике... У таквим околностима, модерност ових претходника, иако веома несталног карактера, не може бити сматрана за фантазију, каприц или да је апсурдно-субјективне природе, већ она одговара неким општим реалностима потврђеним од стране друштвеног прогреса.” (Марино, 1997: 72–73)

Начин на који се у оквиру ширег модернистичког окретања традицији у српској књижевности после Другог светског рата открива српсковизантијско духовно наслеђе одговара другој типичној ситуацији

коју Марино описује. Наиме, елементи средњовековне поетике и одређене духовне ситуације те књижевности кореспондирају, или су у асоцијативном дослуху, са модерним искуствима, стрепњама и стваралачким преокупацијама савремене српске књижевности. На овај начин се континуитет који је успостављен, иако диктиран субјективистичким позицијама стваралаца, личним песничким сензибилитетом и особеностима индивидуалних поетика, јавља као књижевноисторијски закономеран и легитиман, јер разлози и оправдања његовог постојања леже уједно у савременој поетичкој, духовној и егзистенцијалној проблематици српске књижевности колико и у њеној историји и традицији. Другим речима, у ткиву сопствене књижевности модерни песници налазе подстицај за уметнички дијалог и историјску перспективу из које сагледавају савремене људске ситуације и цивилизацијска стања. Успостављање континуитета са прошлошћу, дакле, постаје више од субјективног опредељења и личног каприца; континуитет се јавља као објективан књижевноисторијски и духовни процес првог реда.

Однос према српсковизантијском наслеђу у песништву Васка Попе, Миодрага Павловића, Ивана В. Лалића и Љубомира Симовића јавља се у склопу шире песничке усмерености ка просторима традиције и мита, односно просторствима културе. Откривање средњовековног наслеђа у нашој поезији блиско је модернистичким окретањима одређеним епохама прошлости и њиховој фетишизацији (Armstrong, 2008). У том смислу, оно кореспондира са Паундовим откривањем трубадурске поезије Европе или његовим тражењем инспирације у кинеској лирици, блиско је и Елиотовом одабиру сопствене традиције у делима енглеских метафизичких песника. Овакво поетско усмерење могућно је тумачити из перспективе осветљавања и поетичког активирања у таму потонулих митова далеких култура, што је једна одлика поезије европског модернизма.

У модернистичким општим кретањима ка историјском и архетипском, српским песницима, понудио се, сасвим природно, сопствени средњи век. Он је био у доброј мери непознат и довољно тајанствен да буде поетички изазован да се реактивира у модерној стваралачкој имагинацији. Због чињенице коју само раније означили као језички дисконтинуитет и промена културне парадигме, и првобитни прекид и потоња обнова српсковизантијског наслеђа одвијали су се као хотимични – идеолошки, поетички и културноисторијски – ставови стваралаца: „И како то обично бива у свим превратима, нови писци су се трудили да што одлучније и потпуније забораве на своје претходнике,

тачније да се нешто више удаље од наслеђа којем су природно припадали. Због тога се каснија, хотимична враћања на стару српску традицију, а до тога долази тек крајем XIX и у првој половини XX века, пре могу сматрати песничким посезањем за непознатом прошлосту, неголи враћањем на старо. У ствари, ту појаву би најпре требало одредити као трагање за архетиповима који симболички могу преобликовати ново стваралаштво, везујући датог писца у исти мах непосредније за родно тле“ (Поповић, 2001: 477). Оно за чим су европски песници модернизма трагали у далеким културама и у таму обавијеним временима, српским песницима нудило се у прошлости сопственог народа – једнако далеко и у истој мери неосветљено, а стваралачки битно и инспиративно. Рекли смо да је поетичко интересовање за средњи век код наших писаца после Другог светског рата условљено, између осталог, и њиховом окренутошћу ка Елиоту и европској модерној поезији. Виђење књижевности као система у коме су тесно повезана дела прошлости и будућности, у Елиотовом есеју „Традиција и индивидуални таленат“, односно као променљиве структуре која у синхронијском поретку држи на окупу дела која се у природном току јављају на дијахронијској равни, одговара средњовековној идеји поетског тоталитета, односно „доживљају књижевног наслеђа као јединствене целине без обзира на различита времена из којих то наслеђе долази“ (Богдановић, 1991: 63). Књижевност различитих времена успоставља се као духовна целина која се са сваком генерацијом изнова осваја, мења, али притом траје као непрекинут духовни процес. Ово је основна карактеристика поимања традиције српских песника друге половине двадесетог века, прегнантно изражена Павловићевом реченицом из предговора *Антологији*: „Док се карактерне и менталне особине народа из епохе у епоху мењају у толикој мери да се може питати да ли на једном тлу живи онај исти народ који је живео пре неколико векова, литература удаљених векова остаје чврсто у истом ланцу, остаје физички присутна, постаје савременик сваког новог књижевног догађаја“ (Павловић, 1978: LXXXV). Стваралачки покрет ка прошлости у другој половини двадесетог века, оличен у идеји „поетског тоталитета“, почива на жудњи која је била једно од централних места у средњовековним теолошким, философским, естетичким и мистичним контемплацијама – жудњи за целином. (Није случајно што чежњу за освајањем духовне перспективе из које се свет поетички наслућује као целина, Миодраг Павловић исказује у песми са насловом „Кантакузин“.)

У средњовековној књижевности, песници су трагали управо за оним искуствима која су се нудила као одговор на савремена питања која су их опседала. Када се погледа начин на који су у својим антологијама

текстове средњовековне књижевности приређивали Миодраг Павловић и Васко Попа, уочава се да су их они прилагођавали тако што су из њих изостављали делове које су сматрали за конвенционално и обавезно исповедање вере, а доносили она места која су пред читаоца износила духовну драму средњовековног човека и на тај начин била блиска савременом искуству.

Поред идеје поетског тоталитета и жудње за целином, један од главних проблема модерне поетике који је кореспондирао са српсковизантијским наслеђем јесте – идеја историје. Како је истакао Јован Христић, у вези са појмом Византија израћала је и специфична визија историјског процеса, односно поетске историософије: „Преокупација историјом типично је модерна преокупација... већ и зато – и то ми се чини најважније – што осећамо потребу да пронађемо неку константу у току историје и времена која нам може послужити као полазна тачка за разумевање њиховог протичања“ (Христић, 1969: XIII). Српсковизантијско наслеђе најделотворније је у песмама историјске инспирације у којима песници покушавају да предоче своју визију протичања времена. У том смислу од посебног значаја су збирке и песме у којима се поетски приказује средњовековна историја са мноштвом њених ликова. Није реч о простој реконструкцији историјских епоха, већ, напротив, о покушају сагледавања дубљих слојева сопствене прошлости и трагања за упоришним симболима своје културе.

Будући да је српсковизантијско наслеђе припадало националној књижевној историји, његово песничко реактуализовање није било само одзив на модерне тежње у европској поезији нити тек елемент у изградњи индивидуалних поетика наших песника. Византија као тема јавља се и у европској књижевности (Јејтс). Међутим за српске песнике поред Византије као „метафоре о пореклу“, постоји и историјска Византија, „од непроцењивог значаја за духовну и интелектуалну културу“ српског народа (Лалић). Стога се усмерење на средњовековно наслеђе не може контекстуализовати једино поетиком европског модернизма, већ се оно мора сагледати из перспективе српске културне историје, а у њој се српсковизантијско наслеђе јавља као духовна класика.

Поетички дијалог са средњовековном књижевношћу после Другог светског рата представља више од модернистичког окретања прошлости и традицији; откривање средњег века инспирисано је, наиме, трагањем за идентитетом сопствене културе. Песничка ревитализација српсковизантијског наслеђа је, дакле, самосвојна, унутрашњом логиком културног развоја условљена и усмерена, стваралачка самоспознаја у новом добу. Поетички отпор који се код послератних модерниста развио

према непосредно претходећој генерацији надреалиста и авангардних песника испољавао се, између осталог, и кроз успостављање поетског континуитета са песничтвом Јована Дучића, Милана Ракића, Милутина Бојића, Момчила Настасијевића, Станислава Винавера. Управо су у делу наведених песника, код сваког на особен начин и у различитој мери, плодотворну поетичку улогу играли извесни елементи који су представљали саставни део византијске поетике. Српска поезија друге половине двадесетог века на потрагу за средњовековним естетичким вредностима била је упућена преко песника првог и другог таласа модернизма. Дакле, успостављање континуитета са српсковизантијском књижевношћу одвија се у духу српског модернизма: „Старији слојеви традиције – у првоме реду средњовековна религиозна духовност, византијска цивилизација и стара словенска митотворна духовност и култура – доживели су своју ренесансу у модерној уметности“ (Радуловић, 2007: 113).

У временима дисконтинуитета и стваралачке чежње за реактивирањем духовне прошлости, реактуелизовање књижевних облика традиције има снагу и значај поетичког става, док континуитет који се на овај начин успоставља представља уједно и ново преосмишљавање традицијског наслеђа. Средњовековна традиција била је непожељна у званичној културној идеологији тога доба, тако да је њено поновно актуелизовање у делима српских песника заиста имало „јеретички и инфернални“ вид, али се истовремено оно презентовало са „спокојством и унутрашњом озареношћу“ (Мишић), о чему сведоче речи Миодрага Павловића из увода у *Антологију српског песничтва*: „Антологичар не осећа потребу да објашњава зашто своју антологију српског песничтва почиње тринаестим веком, односно, поезијом старе књижевности. Радије би и сам чуо неко објашњење зашто се, сем ретких изузетака, сматрало да наша лирска поезија, почиње да постоји од Његоша и Бранка Радичевића. Лепа би то била књижевна и песничка традиција која би трајала тек једно столеће“ (Павловић, 1978: XVI).

Обнова српсковизантијског наслеђа подузета од водећих српских песника после Другог светског рата, теоријски је промишљена и песнички разноврсно остварена, па можемо говорити о новом средњовековљу као феномену српског послератног модернизма. „Ново средњовековље“ је термин који је формулисао Николај Берђајев; он под тим појмом подразумева епоху „када се кретање од Бога завршава и почиње кретање ка Богу“, када „Бог поново мора да постане центар читавог нашег живота“ и када „познање, морал, уметности, држава и привреда морају постати религиозни, али слободно и изнутра а не

принудно и споља“ (Берђајев, 1990). Појам „новог средњовековља“ Михаил Епштејн доводи у тесну везу са секуларизованим токовима модерне цивилизације; под њим подразумева „усвајање религиозног смисла отуђења, и више од тога, формулисање нове догматике која полази од категорије отуђености“ (Епштејн, 1998). За разлику од оваквих философско-визионарских употреба појма, ми ново средњовековље разумевамо као процес иманентан српској култури, у којој се после периода изгнанства и заборава, егзистирања у пределима несвесног, средњовековни религиозно-естетички увиди поново откривају и на стваралачки начин, слободно, укључују у токове модерне поезије.

Литература:

- Armstrong 2008: Tim Armstrong, *Modernism: a cultural history*. Cambridge: Polity.
- Бенјамин 1974: Валтер Бенјамин, *Есеји*. Београд: Нолит.
- Берђајев 1989: Николај Берђајев, *Смисао историје*. Никшић: Универзитетска рибеч.
- Берђајев 1990: Николај Берђајев, *Ново средњовековље*. Београд: Хипнос.
- Богдановић 1991: Димитрије Богдановић, *Историја старе српске књижевности*. Београд: СКЗ.
- Бошковић 2013: Драган Бошковић, „Византија: идентитет или утопија историје српске књижевности?“, у: *Византија у (српској) књижевности и култури од средњег до двадесет и првог века*. Уредник Драган Бошковић, Крагујевац: ФИЛУМ.
- Винавер 2012: Станислав Винавер, *Рани радови*. Приредио Гојко Тешић. Београд: Службени гласник, Завод за уџбенике.
- Епштејн 1998: Михаил Епштејн, *Вера и лик – религиозно несвесно у руској култури XX века*. Са руског превела Радмила Мечанин. Нови Сад: Матица српска.
- Касирер 1978: Ернст Касирер, *Оглед о човјеку – увод у филозофију људске културе*. Загреб: Напријед.
- Марино 1997: Адријан Марино, *Модерно, модернизам, модерност*. Превеле са румунског Мариана Дан и Зоја Томић. Београд: Народна књига – Алфа.
- Мишић 1976: Зоран Мишић, „Поезија и традиција“, у: *Критика песничког искуства*. Београд: СКЗ.
- Павловић 1978: Миодраг Павловић, *Антологија српског песништва (XIII–XX век)*. Београд: СКЗ.
- Павловић 1999: „Чин сећања“, у: *Свечаности на платоу*. Београд: Просвета.
- Пајић 2013: Сања Пајић, „Византија, средњи век и неки проблеми савремене интерпретације“, у: *Византија у (српској) књижевности и култури од средњег до двадесет и првог века*. Уредник Драган Бошковић. Крагујевац: ФИЛУМ.
- Поповић 2001: Тања Поповић, „Српскословенско наслеђе и новија српска поезија“, у: *Словенско средњовековно наслеђе. (Зборник посвећен*

- професору Ђорђу Трифуновићу*). Уредници: Зорица Витић, Томислав Јовановић, Ирена Шпадијер. Београд: Чигоја штампа.
- Радовић 2011: Амфилохије Радовић, *Часни крст Христов и косовски завјет: предавања, есеји и бесједи*. Београд, Цетиње: Светигора.
- Радуловић 2007: Милан Радуловић, *Раскрића српског модернизма: идеолошки и културни контекст српске књижевности XX века*. Београд: Институт за књижевност и уметност. Фоча: Православни богословски факултет Св. Василија Острошког.
- Скерлић 1997: Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Трифунровић 2009: Ђорђе Трифуновић, *Стара српска књижевност: основи*. Београд: Чигоја штампа.
- Фридрих 2003: Хуго Фридрих, *Структура модерне лирике – од средине XIX века до средине XX*. Прево с немачког Томислав Бекић. Нови Сад: Светови.
- Христић 1969: Јован Христић, „Предговор“, у Иван В. Лалић, *Изабране и нове песме*. Београд: СКЗ.